

„A literatura örök respublica”

BISZTRAY GYÖRGY: KANADAI MAGYAR IRODALOM

Bisztray György módszerét két szóval jellemezném: radikális és elmélyült. Nemcsak a magyar–kanadai irodalmat ismertető kötet született meg ezzel a könyvvel, hanem egyúttal annak — ha nem is elfogulatlan, de kétségbevonhatatlanul műértő — kritikája is. Bisztray szemérmetlenül söpri félre figyelme fókuszából a dohos, álmos irodalmot, bocsánatkérést mellőző nyereségéhez csak Kemenes Géfin Lászlónak a kritika feladatáról írott (az Arkánium 2. számában megjelent) tanulmánya hasonlítható. Ennyit előlegül.

Természetesen a könyv nem „csak” irodalomról íródott; szót kapnak benne népünk nagy „sorskérdései”, ahogy ezt mostanság „mélymagyarul” fogalmazni szokás. Könyvét áthatja a fontos felismerés, hogy e három kérdés: mit jelent *magyarnak* lenni, mit jelent magyar *írónak*, illetve magyar *emigráns* írónak lenni, hetediziglen összefonódik. Ezzel a felismeréssel tágas eget borít (a Mészöly Miklós argógyűjtésében olvasható „kupoladuma” nélkül) a kanadai–magyar irodalom látszatra szűk „háztáji” parcellája fölé. Az *egység*; a közös csíra megtalálása biztosítja a téma spirális gazdagodását. Bisztray leleményesen tár fel összefüggéseket ultraibolyaszálakkal kapcsolódó evidenciák között — a kérdőív pszichoanalitikus jellegében is megmutatkozik ez az előítéletek helyett utósejtelmekkel működő képzelet, mely érintkezési pontokat képes képezni ősfélreértések szigetei között.

A magyar identitástudat zavarai az összefüggések hálózatának egyik göbébe csomósodnak az irodalmi modernség problémáival. Hamvas Béla idilli népnek nevezi a magyart, Berzsenyit pedig a méhes filozófusának „Dél és Nyugat géniusza” című írásában. „A méhes a meditáció helye... Ez a délnyugati táj egészében félig alvó: csábít és altat, mint egy szunnyadó szirén...”, a méhes az ébren alvás helye... Alig emberi élet ez már így...” Délibábdédelgető (ön)kritikátlanlás, tespedés, illúziók, a létezés archaikus mosolya. Következésképp: konzervativizmus. A tétlenek kalózfantáziája hősi nagyságáról ábrándozhat: „such as trust, loyalty, flamboyant heroism and fatalism”, e nemes (hogy mennyire „nemes”, az a magyar történelemből messzire kihallik...) nemzeti karakterben lelve föl kudarcaink álmagyarozatát és gyógyírját. Ez a magyar nemzeti mentalitás többre becsüli a szárnyas költészetet az elemző prózánál, a finálét cselekvő összecsapások aktivitásában kiforró drámánál, többre a népiesek „törölmetszett” egyszerűségét a széttartó ellentmondásokból összeötvözött urbánus komplexitásnál. A költészet nagyzóvási vágyában a politikai útmutatás, az erkölcsi példaadás koturnuszáról (hordó)szónokol, nemritkán művészi áttételesség nélkül éppen azoknál, akiket „legnagyobb” jelzővel illet irodalomtörténetünk, mert a költészet (→ irodalom) nálunk nem lehet esztétikai „action gratuite”, hacsak nem akar bűnösen felelőtlennek minősülni. Az ún. „kritika” (az a fajta, amit Bajza József a „szolgai csúszás lelke”-ként jellemzett) szítja tovább ezt az önriszáló negédedességet, ami alkalmas a magukat váteszként ártatlannak képzelőket ártalmatlanná, más szóval politikailag hatástalanná szelídíteni.

Az otthon vérré vált (védő várnak vélt) szellemi röghöz kötöttség (fixáció egy hamis nemzeti portréhoz és egy pennával lovaggá ütött költői felséghez) fogja az emigrációban megteremteni az izolációra görcsösen törekvő „tokbabújt embert”, aki kötelekeit elszakítva sem képes az inspiratív másság forrásvizében felfrissülni. Viszszahúzó hagyományoktól hátrányos helyzetű emigránsként és szándékolt — vagy

önkéntelen — elszigeteltségük ellenére ezek az írók éleslátó kritikát képesek adni — néha rosszindulatú, az arányokra nem ügyelő naivitással — a befogadó ország társadalmáról, kulturális, erkölcsi állapotáról; hiperkritikusan a helyi hipokrizisekkel szemben. Valószínűleg valamennyi, a „prosperáló Nyugat”-ra vetődött európai emigráns értelmiségi osztja Joseph Brodskynak a Nobel-díj átvételkor tartott beszédében mondottakat: „Living in the country I live in, I would be the first prepared to believe that there is a set dependency between a person's material wellbeing and his literary ignorance...” („Élvén az országban, amelyben én élek, elsőként volnék kész hinni abban, hogy van valami állandósult függés, egy személy anyagi jóléte és irodalmi tudatlansága között...”) Lehetséges, hogy Faludy György „New York felé” című versének a „Búcsú Amerikától” című verssel összevetve kiábrándultabb hangjáért *valóban* a költőben végbement változás felelős, abban az értelemben, hogy az észak-amerikai életforma nyavalyáiból (melyek persze mint bárányhimlő viszonyíthatók egyebütt pusztító rákfenékhez) *többet* vesz észre! A „kétirányú harc” megkezdődik. Az óhaza „pártosság”, „elkötelezettség”, „építő kritika”-szólamaival sújtott írói Kanadában a „bármit-kimondhatsz-ezért-főlöleges” cifra nyomorúságára eszmélnek. Oda a szellem kiváltságosainak népzézer-méltósága.

Remekül jellemzi a magyar íróknak a kanadai realitástól elszakadását (tudatos különbözősét?) Bisztray kérdésére (mi az itteni magyar írók számára fontosabb: az anyagiak, vagy a társadalmi presztízs) adott válasza. Hogy az emigráns írók a sikert nem „piszkos anyagiakkal” mérik, ugyanannak a kantiánus magatartásnak születte, mint az a vélemény, hogy az irodalom erkölcsi funkciója elsőrendű, szemben a szórakoztatóval. Az elidegenedésnek egészen szokatlan alakzatára bukkanunk az emigráns életforma vizsgálatánál, ami túlcsap a marxai, vagy egzisztencialista megfogalmazások övezte horizonton, túl Bisztray hármast („uprooted” = gyökerestől kitépett, „replanted” = újraplantált, és „rootless” = gyökértelen) csoportosításának gyepején. A 20-ik század új életformájává lett emigráns létezés rendszerré szerveződő problémakosága barázdálódik egyre gazdagabban, megteremtve az „útitárs” „együttgondolkodók” *harmadik rendjét*, amelyik túlléphet a „jobb—bal”, „Nyugat—Kelet” dichotómiáján. A kanadai magyar írók tiltakozása a típusba sorolhatóság ellen tekinthető egy félreértett individualista szemlélet visszfényének Spinoza „Etika”-jának utolsó szavaihoz hasonlóan, amelyek azt nevezik „értékesnek”, ami „ritka” — hiszen végül is minden erkölcsi tanítás mi másra törekszik, mint az alapelvek általános elfogadtatására és főképp *gyakorlatára*. De ez a makacs, hiúnak tűnő elenszegülés talán mélyebbre világít: mintegy öntudatlan jelzése lehet annak, hogy a magyar emigráns írók lappangón érzékelik sajátos státuszuk potenciáját, melynek helyzeti energiájával azonban még nem tudnak mit kezdeni a „par excellence” irodalom felől. Eleddig csak meghasonlottságuk gyötrelmeit panaszolták, jobbára önmaguknak. Gyökértelenségüket okozó csalódásuk valójában abban gyökeredzik, hogy azt a szabadságot, amit otthon áhítottak (mely a polgári forradalmak szabadságköveteléséhez idő[szerű]tlenül rögzül), Kanadában sem találhatták meg, mert *mostanra itt, ez, így* „outdated” lett. Ez a szabadság *itt* a hús-vérként megtestesült ideák árnyékát veti. Kanada, ez a hirtelen nagyranőtt kamasz, nemcsak saját történelmének, de történelemtudatának is jóformán híján van. Naivitása nemtörődömség, kollektív amnézia, amelynek grand canyonjába a teljes eddigi európai (és *világi*-) történelem zuhant visszhangtalan. Ártatlansága éppcsak-nem-rosszhiszemű tudatlanság, juharlevéllel fedezi (ál)szemérmét, mely a „take it easy” érdektelenségét sőtéli. Azonosulni ezzel a szabadsággal magyar múltunk, és vele jövőnk megtagadását jelentené.

Míg a magyar író hazájában a szabadsággal mint nem mindig megélhető lehetőséggel szembesül, addig a nyugati demokráciákban tanúja lehet a folytonosan elszalasztott lehetőségek szabadságának. A nyugati író, noha mindenről szabadon, cenzúrálatlanul (a cenzúranélküliséget abszolút komolyan szó szerint értve, nem mint alkotmányban foglalt szónoki fordulatot a „kivéve, ha...” orv kitételével) beszélhet, többnyire a jóléti társadalom lagymatag kérődzője — ellentétben hányatott gyomrú

keleti rokonaival —, akinek alkotói termése a haszonállatok tejhozamához mérhető; útzáró sorompók irányadása nélkül provokátlan-gyanútlanul forgolódik önössége körül. A kelet-európai író sokkal több „dignity”-vel rendelkezik, mint nyugati demokráciákban élő társai, mivel a legcsekélyebb eredendően szabad művészi megnyilvánulása is aránytalan kockázatvállalásra szorítja őt, ennél fogva olyan erkölcsi kvalitások, mint bátorság, a megalkuvást elvető következetesség, hűség a lelkiismerethez számára megőrzik hamvas bájukat. Hogy aztán a túljazott önbecsülés ope-rettszereppé szegyenülhet, e tény futólagos említése itt elég.

Bisztray könyve lélektani térkép a szellemi felfedező-hódító hadjáratról, melyet a magyar emigráns írók tollal kezükben vívnak, és amely elől nem térhetnek ki, ha mesterségüket folytatni akarják.

Bisztray lebilincselően elfogult a modernnek javára; majdhogynem „elkötelezett”. Vitéz György pesszimista állítása ellenére („...avantgarde költőnek ritkábban akad támogatója, mint a kígyónak tyúkszeme”), a korszerű, kísérletező irodalom kiváló mecénásra talált Bisztray Györgyben, akinek igazságtalansága könyörtelenül igazságos. A próteuszi megújulásokra képes Tűz Tamás, valamint Kemenes Géfin László és Vitéz György kulcsfigurái a könyvnek; iróniájukat, mely az „értékek átértékelésének” ambivalenciák közt oszcilláló eszköze, Bisztray szakavatottan méltányolja. Célja érezhetően nem egy lexikálisan hiánytalan *adattár* közkézre bocsátása, hanem az, hogy könyve a kanadai—magyar XX. századi irodalom első korszerű kritikáját nyújtsa.

A könyv egy helyén a szerző ezt a meghatározást adja a nyelvről: „language is more than a set of signs... Language is a living, complex, ever changing and growing organism...”. A nyelv tehát élő, összetett, örökké változó, növekvő szervezet. Mi más lehet az irodalom ezek után, mint a fejlődésében végtelenbe mozgó, kalandosan kísérletező, a teljes, a mindenható élet? A múlt fixációitól merev ízületű magyar irodalmi ízlésnek nincs alibije többé, hogy új környezetének sokarcúságától sze(lle)mét elfedve otthoni meghasonlottságával gyengéden bánjon. A költők közül Tűz Tamás, Zend Róbert a „Montreali Kör”, és részben a „gyökértelenek” viszonylag fiatal, Kanadába 56 után érkezett nemzedékének egyes tagjai; a prózában Miska János és Sárvári Klára; a drámai irodalomban a kiadatlan műveket hátrahagyó Ke-recsendi Kiss Sándor példázzák a hazai irodalom valóban európai nivójú, és nem a művészetben — dilettáns ideológusok által — annak kikiáltott alkotóinak megszüntetve-megőrző, kritikusan beilleszkedő, nem csupán helyi érdekű pályák háló-jába találó eredményeit. Mindazonáltal ezek az emigráns írók nem élvezik azt az (el)ismertséget Magyarországon, és azt a figyelmet Kanadában, ami érdemelten megilletné őket. Kanada „kulturális mozaik”-ot teremteni vágyó buzzalma hatás-talan marad, amíg a kanadai multikulturális szervezetek (vagy a magyar emigrá-ció!) nem tudnak intézményesen gondoskodni megfelelő minőségű műfordításról — mert ez nem egyéni feladat kell legyen, amiben például Faludy György sikeresebb-nek bizonyult, mint mások (Bisztray ezért határozottan neheztel rá, meg azért is, mintha Faludy néhány itteni pályatársával kizárólagosan kisajátítaná az angol nyelvű antológiákban a kanadai—magyar irodalom képviselőjét.) Pedig Faludy nevét bátran tarthatná magasra könyvében Bisztray, mint egyikét legjobbainknak, aki-nek igazán nem lehet bűnéül felróni, hogy Nobel-díjra jelölték, és hogy versgűjteményét, valamint „My Happy Days In Hell” című kitűnő memoárját angolul olvas-hatják a magyar nyelvet emigráns irodalmunk kedvéért megtanulni rest észak-amerikaiak. Nem helyén való nekünk magyaroknak „lepontozni” őt, mások mellő-zöttségét méltányossági alapon orvosolandó, inkább örvendeznünk kellene és „ki-használunk” az egész otthoni és itteni magyar irodalom üdvére mindannyiunkat szolgáló dicsőségét. Itt jegyzem meg: „csípős célozgatás helyett szívesebben olvastam volna Bisztray tollából (ha nem is aprólékos) összehasonlító elemzést Faludy „Ave Luna”, és T. S. Eliot „The Waste Land” című költeményei között; ugyanígy a „Montreali Kör” tagjaival kapcsolatban a párizsi Magyar Műhely művészi profiljá-nak tüzetesebb leírását, a kanadai magyar emigráns irodalomra kisugárzó hatása

milyenségét — végtére a könyv angolul íródott, így olyanokhoz is eljuthat, akik a párizsi folyóirat létezéséről sem tudtak eddig. De ezek a befejezetlenségek, lássuk be, jobban sarkallnak a téma újbóli, más szempontokat fölvető vagy részletproblémákat kinagyító feldolgozására, a szellem pomogátsi kirakósjátékára történelem-szétdarabolta elemekből, mint a legcsiszoltabb lekerékítetttség. És amennyiben helytállóak Kemenes Géfin László szavai — miszerint: „Csak egynek nem kegyelmezünk, akinek kezében nem füstölő van, hanem mérce, a művészetért élő, azt szabadon vizsgálni merő és tudó *kritikus* mércéje —, Bisztray György sok ellenséget szerzett magának ezzel a könyvvel. Illesse dicséret érte! (George Bisztray: *Hungarian—Canadian Literature*. University of Toronto Press, 1987.)

BALI BRIGITTA

Két dióhéj

Szép, szimbolikus címet talált a Szépirodalmi Kiadó a *Nyugat-európai és tengerentúli magyar prózairók* antológiájához. Domahidy András kitűnő elbeszélésétől kölcsönözték a kötet címét, amely már eredeti helyén is jelképes tartalmakat hordozott. Ahhoz, hogy a dió tartalmához, beléhez hozzájussunk, ketté kell választani a diót, s az egyetlen dió így két dióhéjjá oszlik. Különválnik, ami összetartozott, ami együtt nőtt fel. A kérdés: összetartozhat-e továbbra is, s ha igen, miként, az a két dióhéj? Az elbeszélésben az a férfi és nő, akik Magyarországról elsodródva messze kerültek egymástól is, a hazától is, s az újra találkozás fölveti az újrakezdés, az ismét összetartozás lehetőségét, s e lehetőség kérdésességét is. S tovább általánosítva az antológia egészére: a nyugati diaszpórában élők, s az ő kultúrájuk, az ő irodalmuk tartozhat-e s miként az anyaország kultúrájához, irodalmához?

E kérdésre ma eléggé egyértelmű a válasz: természetesen tartozhat, sőt tartoznia kell. A Magyar Népköztársaság mint a magyar anyanyelvűek anyaországa gyűjtőmedencéje mindannak, ami magyarul születik. S ami magyarul születik bárhol a világon, az akarva-akaratlan mindig kötődik az „óhazához”, akkor is, ha a mű szerzője esetleg sohasem élt tartósa anyanyelvének földjén. Mert nem a lakóhely a döntő, hanem a nyelv, s az a kultúra, amely elválaszthatatlan e nyelvtől.

Tudjuk jól, hogy ez a ma természetesnek ható igenlő válasz csak a legutóbbi években hangzik ilyenképpen. A szokásos éppen az ellenkezője volt, s nemcsak a közelmúltban, hanem az egész huszadik században. Trianon óta egymást követték a kényszerű és az önkéntes emigrációs hullámok, s aktuálpolitikai szempontból érthető, hogy az így kialakuló külföldi magyar irodalom hazai befogadása általában kedvezőtlen volt. A nyolcvanas éveknek kellett eljőnniük ahhoz, hogy a hajdani emigrációk indítóokai elhalványodjanak, hogy ne a szétválasztó, hanem az összekötő szálak váljanak hangsúlyosabbá. Előbb a hazalátogatás lehetősége indult meg, majd a hazai folyóiratokban való publikálásé, végül a könyvkiadásban való jelenléte is. Az érdeklődő olvasó tájékozódása mindezzel együtt viszonylag nehéz még ma is. Vannak ugyan jól forgatható kézikönyveink: *A magyar irodalom története 1945—1975* negyedik kötete, amely *A határon túli magyar irodalommal* foglalkozik, valamint Béládi—Pomogáts—Rónay: *A nyugati magyar irodalom 1945 után* c. összefoglalása, de magukhoz a művekhez elég nehéz hozzájutni. Még 1981-ben jelent meg a *Vándorének* című költői antológia Béládi Miklós szerkesztésében, amely mintegy negyven költőt mutatott be. E mű párdarabja — most — sok éves késéssel — a *Két dióhéj*, amely kereken két tucat szerzőt mutat be. Az antológiák persze inkább csak az érdeklődés felkeltésére alkalmasak, kísérniük és követniük kell őket az egyes művek kiadásának. Ez ügyben is lehet már eredményes munkáról szólni: *Domahidy András, Cs. Szabó László, Határ Győző* prózakötetei, a költészetben pedig *Dedinszky*